

KS. DANIEL FRĄC CM – LUBLIN

STRUKTURA, MIEJSCE I ZNACZENIE TEMATÓW TEOLOGICZNYCH W *KSIĘDZE PROROKA JEREMIASZA*

Wstęp

Księga Proroka Jeremiasza to jedna z najważniejszych ksiąg prorockich Starego Testamentu. Jej przesłanie – pomimo upływu 2500 lat od momentu redakcji – pozostaje wciąż niewyczerpane i niezwykle aktualne.

Jeremiasz, młody prorok z Anatot, powołany przez Boga do głoszenia poselstwa Słowa Bożego w czasie kryzysu politycznego Królestwa Judy, staje się świadkiem dramatycznej próby ocalenia Narodu Wybranego. Naród ten, w wyniku swojej niesubordynacji wobec Bożego prawa (Dekalogu) zawartego na górze Synaj, musi przyjąć konsekwencje niemoralnych czynów i duchowej apostazji, które prowadzą do największej w dziejach tragedii – utraty suwerenności narodowej. W roku 587 przed Chrystusem wojska babilońskiego władcy Nabuchodonozora II wkraczają na terytorium Królestwa Judy, zdobywają Jerozolimę, niszczą miasto, plądrują

KS. DANIEL FRĄC CM – mgr lic., kapłan Zgromadzenia Księżych Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, doktorant Szkoły Doktorskiej KUL (nauki teologiczne: katechetyka). Zainteresowania: międzypokoleniowy przekaz wiary i wartości religijno-moralnych, współczesne przemiany religijności i procesy sekularyzacyjne, wykorzystanie technologii cyfrowych i sztucznej inteligencji w edukacji religijnej. ORCID: 0009-0004-9252-2427. Kontakt: danielo7e@interia.pl

i rujnują świątynię. Wraz z tym kończy się dynastia Dawidowa, a cała społeczność zostaje uprowadzona do niewoli. *Księga Jeremiasza* to nie tylko opis wydarzeń historycznych, lecz przede wszystkim historia zbawienia, ukazująca obecność ztroskanego Boga w dziejach Narodu Wybranego. Narodu, który nie dotrzymując postanowień przymierza, oddaje się ohydnej rozpuście i czci pogańskie bożki, szerząc kult bałwochwalczy. Duchowy tragizm Jeremiasza oraz ciężar jego misji prorockiej ukazują druzgocącą kondycję duchową mieszkańców Królestwa Judy oraz ich moralno-religijne zepsucie.

Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania skomplikowanej struktury *Księgi Proroka Jeremiasza*, przedstawionej przez znawców literatury biblijnej. Zwraca również uwagę na dość zaskakujący fakt – stosunkowo rzadkie odwołania do Jeremiasza na kartach Nowego Testamentu. Taka niska częstotliwość występujących cytatów może dziwić, zważywszy na to, że Jeremiaszowe bogactwo teologiczne jest naprawdę zdumiewające, szczególnie w kontekście zapowiedzi mesjańskich. Celem niniejszej publikacji naukowej jest również ukazanie istotnych treści teologicznych zawartych w *Księdze Jeremiasza*, takich jak: stosunek człowieka do Boga, nauka proroka o grzechu, stosunek do kultu i świątyni, metafora małżeństwa, Nowe Przymierze oraz idea mesjanizmu.

1. Struktura *Księgi Jeremiasza*

Zanim zostanie szczegółowo opisana struktura *Księgi Jeremiasza*, warto za R. Rumiankiem¹ hasłowo przedstawić ogólny jej podział dokonany na podstawie kryterium tematycznego. Rozdziały 1,1-3 to tytuł i napisane przez tłumacza wprowadzenie. Następnie, rozdziały 1,4-25,14 poświęcone zostały powołaniu proroka oraz prorostwu o Jerozolimie i Judzie. Dalej rozdział 25,15-38 zawiera prorocтва wymierzone przeciwko innym narodom, a fragment obejmujący rozdział 26,1-45,5 mieściłby w sobie prorocтва o zbawieniu oraz losy Jeremiasza podczas oblężenia Jerozolimy i po jego zakończeniu. W rozdziale 46,1-51,64 powracają prorocтва przeciwko obcym narodom, a fragment 52,1-34 stanowi dodatek historyczny.

Należy zauważyć, że ta struktura ukazuje nieustanne wzajemne przenikanie osobistych losów proroka z losem narodów, do których został posłany. Jego powołanie od razu pociąga za sobą konieczność prorokowania odnośnie do Judy i Jerozolimy. Następnie Jeremiasz jest wezwany do wypowiadania prorocत्व przeciwko obcym narodom. Co ciekawe, ten rodzaj prorokowania powtarza się w 46 rozdziale. Natomiast pomiędzy fragmentami zawierającymi prorocтва

1. Por. R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004, s. 66.

przeciw obcym narodom znajduje się opis zdarzeń zachodzących w życiu samego Jeremiasza. Ogólnie należy więc stwierdzić, że już sama struktura omawianej księgi odzwierciedla biblijną prawdę o osobie proroka; miał to być człowiek, który nie otrzymał powołania jako daru dla siebie. Od momentu wezwania jego życie stało się bowiem do tego stopnia nierozdzielne z losami narodów, do których głosił orędzie, iż zachodziło nieustanne sprzężenie zwrotne między życiem, a prorocstwem oraz w drugą stronę – prorocstwem, a życiem. Najboleśniej obrazując tę prawdę prześladowania, którym prorok poddany zostaje po wypowiedzeniu druzgocących, niepokojących słuchaczy prorocstw.

Tak ogólnie zarysowana kompozycja nie powinna jednak przysłaniać faktu, że przy bliższym spojrzeniu na *Księgę Jeremiasza* wyraźnie daje się zauważyć wyjątkowo wysoki stopień skomplikowania formalnego wymienionych powyżej części księgi. T. Brzegowy² słusznie stwierdza, że zestawienie wszystkich elementów *Księgi Jeremiasza*, a więc zarówno partii poetyckich, jak i prozatorskich (np. kazań, opowiadań, relacje osób trzecich na temat głównego bohatera, czy wreszcie wyznań proroka o bardzo osobistym charakterze) stwarza wrażenie zupełnej dowolności, a nawet przypadkowości. Niestety, współczesna biblistyka nie jest w stanie całkowicie wyjaśnić wszystkich czynników odpowiedzialnych za obecny kształt księgi ani też dokładnie opisać wszystkich etapów jej powstawania.

Na podstawie swych wnikliwych badań B. Duhm zredukował liczbę autentycznych fragmentów do 1/5. Egzegeci stopniowo odrzucali to radykalne stanowisko. Krytycy uznają większość przepowiedni Jeremiasza za prawdziwe. Nie wątpią także w autentyczność kilku późniejszych dodatków i transformacji, które cechowały przecież wszystkie księgi profetyczne. Wnikliwe zbadanie poszczególnych fragmentów pozwala stwierdzić, czy dany tekst należy do Jeremiasza. Fragmenty budzące różnego rodzaju kontrowersje nazywane są dyskursami deuteronomicznymi³.

Warto zatem przytoczyć kilka wybranych propozycji podziału skomplikowanej *Księgi Jeremiasza*. Bardzo znana jest strukturyzacja S. Monowinckla⁴, który wyróżnił w niej wyrocznie proroka (źródła A), relacje na temat Jeremiasza (źródła B), wypowiedzi Jeremiasza, które swoją formą i przesłaniem teologicznym są bardzo bliskie autorowi deuteronomistycznemu (źródła C). Publikacja ta ma ciągle doniosłe znaczenie. Wielu polskich egzegetów w swoich opracowaniach wyróżnia

2. Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, t. 1, Tarnów 1999, s. 181.

3. Por. G. P. Couturier, *Księga Jeremiasza*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa 2001, s. 679.

4. Por. J. Schreiner, *Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung. Jeremiah 1-25*, Würzburg 1981, s. 6.

ów podział na trzy podstawowe źródła: A, B, C. Są nimi: T. Brzegowy⁵, A. Banaszek⁶, S. Gądecki⁷, S. Synowiec⁸, L. Stachowiak⁹, J. Lemański¹⁰, M. Gołębiowski¹¹.

T. Longman¹² twierdzi, że od czasów B. Duhma i S. Mowinckela trwają dyskusje na temat dokładnej zawartości źródeł oraz ich związku z Jeremiaszem. Wymienieni egzegeci zajmują odmienne stanowiska w sprawie autorstwa źródła B. Zdaniem B. Duhma istotną rolę w powstawaniu tej części źródła odegrał skryba Baruch. S. Mowinckel sądzi zaś, że autorem materiału jest anonimowa postać pochodząca z Egiptu i działająca w tym kraju w 480 r. prz. Chr. Kolejne różnice odnoszą się do związku między prozatorskimi mowami, a teologią deuteronomiczną. Autor źródła A określa je jako elegijne, poetyckie przepowiednie składające się z Jr 1-25. Są one w całości przypisane autorstwu proroka. Materiał ten zawiera 280 wierszy. Źródło B zostało spisane prozą. Są to opowieści o Jeremiaszu spisane w trzeciej osobie. Składają się z 220 wierszy zredagowanych przez Barucha. Źródło C stanowią spisane prozą mowy i opowieści. Obejmują 850 wierszy i posiadają charakter deuteronomistyczny.

Zdaniem C. Stuhlmullera¹³ większość poetyckich fragmentów *Księgi Jeremiasza* mieści się w źródle A. Jednak pojawiają się w nim również fragmenty prozatorskie. W passusach tych Jeremiasz przedstawia swoje nauki w formie wizji (Jr 1,10-19; 13,1-14) bądź aktów symbolicznych (Jr 27,1-22; 32,1-44). Drugie źródło, a więc źródło B, stanowi ¼ objętości *Księgi Jeremiasza*. Są to rozdziały Jr 26-29, 34-45. Ich styl i język są jednolite i wskazują na jednego autora, którym niewątpliwie był Baruch. To jemu zawdzięczamy wszystkie wiadomości o fizycznym nękanii,

5. Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, s. 183.

6. Por. A. Banaszek, *Prorocy przedwygnaniowi*, Zarys teologii Starego Testamentu, Skrypt 3, Warszawa 2003, s. 117.

7. Por. S. Gądecki, *Jeremiasz*, w: *Wstęp do ksiąg prorockich Starego Testamentu*, Gniezno 1993, s. 149.

8. Por. S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, wydanie trzecie poprawione i rozszerzone, Kraków 1999, s. 301.

9. Por. L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza*, Pismo Święte Starego Testamentu, t. X, Poznań 1967, s. 57.

10. Por. J. Lemański, *Niech przyjdzie do mnie, a dowie się, że prorok w Izraelu* (2 Krl 5, 8 b), *Wprowadzenie do profetyzmu starotestamentalnego*, t. I. Profetyzm przedklasyczny. *Prorocy więksi*, nr 28. Studia i Rozprawy, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011, s. 124.

11. Por. M. Gołębiowski, *Dni klęski (Księga Jeremiasza)*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, red. T. Brzegowy, J. Frankowski, M. Gołębiowski, t. 4, Warszawa 2001, s. 199.

12. Por. T. Longman, *Jeremiah, Lamentations – New International Biblical Commentary*, Peabody 2008, s. 5.

13. Por. C. Stuhlmüller, *The books of Jeremiah and Baruch*, w: *Old Testament reading guide*, red. W. G. Heidt, C. Stuhlmüller, K. Sullivan, B. M. Ahern, t. 17, Collegeville 1970, s. 7.

którego ofiarą był Jeremiasz. Według biblisty źródło C stanowią kazania deuteronomiczne. Zajmują one 1/10 *Księgi Jeremiasza*. Mają formę homilii, które zdecydowanie różnią się stylem i słownictwem od fragmentów zredagowanych prozą w źródle A i od biograficznej prozy Barucha w źródle B. Ich styl jest typowy dla kazań: seryjny, przewlekły, bogaty, zachęcający, przewidywalny. Do źródła C autor zalicza następujące fragmenty: (Jr 7,1-8,3;11,1-17; 16,1-13;17,19-27;18,1-12;21,1-10;22,1-5;25,1-14;34,1-14,35,1-19). Za innym podziałem opowiadają się M. Peter¹⁴, G. P. Couturier¹⁵, J. S. Synowiec¹⁶.

Natomiast G. Witaszek¹⁷ przyjmuje kryterium separacyjne, twierdząc, że w *Księdze Jeremiasza* można wyróżnić trzy zbiory, które oddzielają od siebie opowieści dotyczące biografii proroka i odpowiadają trzem okresom życia Jeremiasza. Zbiory te zasadniczo różnią się między sobą pod względem podejmowanej tematyki. Na pierwszy składają się mowy wymierzone przeciwko grzechowi bałwochwalstwa oraz zjawisku synkretyzmu religijnego, które występowało w państwie południowym zanim wprowadzono reformy Jozjasza. Drugi zbiór zaś zawiera groźby oraz powtarzającą się zapowiedź nieuchronnej kary, której spełnieniem wydaje się nadejście wroga z północy. Do drugiego zbioru przypisuje się również wyrocznie przeciwko narodom, fragment o charakterze biograficznym, a także wyrocznie skierowaną pod adresem Babilonii. Z kolei trzeci zbiór został oddzielony od poprzednich dwóch na podstawie kryterium tematycznego. Składają się na niego bowiem teksty poświęcone obietnicy zbawienia. Autor przyznaje jednak, że nie wszystkie partie księgi mogłyby zostać uwzględnione w tym trzyczęściowym ujęciu. Poza nim znalazłyby się jakże istotne treści biograficzne i dodatki historyczne.

Następnie warto przytoczyć opinię J. Lemańskiego¹⁸, który twierdzi, że omawianą księgę lepiej podzielić na dwie zasadnicze części, a co więcej jest zdania, iż co do tego podziału panuje wśród badaczy konsensus. Biblista ten dopatruje się braku zachowania chronologii, wielości form literackich, wielogłosowości, rozbieżności przekonań teologicznych, współwystępowania poezji i prozy w wieloetapowości redagowania księgi.

Niektórzy badacze, np. M. Gołębiowski¹⁹, opowiadają się za podawanym przez większość znawców *Księgi Jeremiasza* chronologicznym ujęciem jej struktury. Zgodnie z tym kryterium dzieliłaby się ona na cztery części. Pierwsza zawierałaby

14. Por. M. Peter, *Zanim otworzysz Biblię*, Poznań 1998, s. 62.

15. Por. G. P. Couturier, *Księga Jeremiasza*, s. 680.

16. Por. S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, s. 319.

17. Por. G. Witaszek, *Moc słowa prorockiego, Przewodnik po literaturze prorockiej Starego Testamentu*, Lublin 1995, s. 151-152.

18. Por. J. Lemański, *Niech przyjdzie do mnie, a dowie się, że prorok w Izraelu (2 Krl 5, 8 b)*, s. 128.

19. Por. M. Gołębiowski, *Dni klęski (Księga Jeremiasza)*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, red. T. Brzegowy, J. Frankowski, M. Gołębiowski, t. 4, Warszawa 2001, s. 197-198.

wyrocznie przeciw Judzie i Jerozolimie, druga działalność Jeremiasza opisaną przez Barucha, trzecia zaś to księga pocieszenia, z kolei czwartą stanowiłyby wyrocznie wymierzone przeciwko narodom.

W Księdze Jeremiasza możemy wyróżnić następujące części, które zostały opracowane przez L. Stachowiaka²⁰. Według jego koncepcji podział ten prezentuje się w następującej kolejności:

„Wstęp: Powołanie i pierwsze wizje prorockie (1,1-19)

I. Groźby przeciwko Izraelowi i Judzie (2,1-25,14)

1. Powszechne zepsucie i zapowiedź kary (2,1-6,30)
2. Mowy przeciwko formalizmowi religijnemu (7,1-10,23)
3. Jahwe wobec przeniewierczego narodu (11,1-17,27)
4. Symbolika garncarza i stłuczonego naczynia (18,1-19,15)
5. Jeremiasz więziony przez Paszchura (20,1-18)
6. Proroctwo przeciw królom judzkim i zapowiedź sprawiedliwej odrośli Dawidowej (21,1-23,8)
7. Przeciw fałszywym prorokom (23,9-40)
8. Symbolika dobrego i złego drzewa fig (24,1-10)
9. Zakończenie grózb: Babilończycy narzędziem kary (25,1-14)

II. Zapowiedź kary na narody obce (25,15-38)

III. Zapowiedź zbawienia dla Izraela i Judei (26,1-35,19)

1. Mowa w świątyni i jej następstwa (26,1-24)
2. Walka Jeremiasza z fałszywymi prorokami (27,1-28,17)
3. List Jeremiasza do wygnańców i jego skutki (29,1-32)
4. Księga Pocieszenia (30,1-31,40)
5. Symboliczne kupno pola (32,1-44)
6. Izrael i Juda w czasach mesjańskich (33,1-26)
7. Los Sedecjasza i załamanie ślubów przez mieszkańców Jerozolimy (34,1-22)
8. Przykład Rechabitów (35,1-19)

IV. Biografia Jeremiasza: jego męczeństwo (36,1-45,5)

1. Historia pierwszego zwoju Jeremiasza (36,1-32)
2. Jeremiasz w więzieniu (37,1-38,28)
3. Zdobycie Jerozolimy i uwolnienie Jeremiasza (39,1-40,6)
4. Jeremiasz u Godoliasza (40,7-41,18)
5. Ucieczka niedobitków z Jeremiaszem do Egiptu po zamordowaniu Godoliasza (42,1-43,7)
6. Ostania działalność Jeremiasza w Egipcie (43,8-44,30)
7. Proroctwo dla Barucha (45,1-5)

V. Mowa przeciw narodom obcym (46,1-51,64)

20. L. Stachowiak L., *Księga Jeremiasza*, s. 63-64.

Dodatek: Wypełnienie się proroctwa Jeremiasza:

Zburzenie Jerozolimy i uwolnienie Jechoniasza przez Babilończyków (52, 1-34).

2. Miejsce *Księgi Jeremiasza* wśród Pism ST i jego znaczenie dla NT

Tytuł księgi pochodzi od imienia proroka, a jej treść stanowią wszystkie jego słowa i czyny (Jr 1,1-3). Wszystkie tłumaczenia, które zostały oparte na tekście LXX oraz TM, w układzie ksiąg prorockich umieszczają ją między Izajaszem, a Ezechielem i Dwunastoma Mniejszymi Prorokami. Taki porządek wydaje się zgodny z ich historycznym okresem działalności wymienionych proroków. Izajasz był synem Amosa. Żył w VIII w. prz. Ch. Natomiast Jeremiasz i Ezechiel byli świadkami wydarzeń, które miały miejsce około roku 586 prz. Ch. Życie i działalność Jeremiasza nieznacznie wyprzedzają Ezechiela, który realizował swoją misję w końcowym okresie prorockiej działalności Jeremiasza. Tekst ten jest drugą (po *Księdze Psalmów*) co do wielkości biblijną księgą natchnioną²¹.

Na kartach NT widać tylko nieznaczne zainteresowanie postacią proroka. Nawiązania do osoby proroka oraz cytaty pochodzące z jego księgi występują raczej sporadycznie. Niemniej jednak należy stwierdzić, że w tradycji starotestamentowej miała ona bardzo istotne znaczenie, co można zauważyć na przykładzie następujących fragmentów: 2 Krn 36,12;37,21; Ezd 1,1; Dn 9,2; Syr 49,6; 2 Mch 2,1-8;15,12-16²².

Jeśli chodzi o NT, to najwięcej, bo aż trzykrotnie, do osoby proroka Jeremiasza w Ewangelii odnosi się autor *Ewangelii św. Mateusza* (Mt 2,17;16,14;27,9), dwukrotnie bezpośrednio cytując jego słowa (Mt 2,16-18;27,9)²³. Cytat Jr 7,11 stanowi dla trzech synoptyków (Mt 21,13; Mk 11,17; Łk 19,46) biblijne uzasadnienie słuszności zachowania Jezusa w chwili wyrzucenia kupców ze świątyni. Ponadto w *Księdze Jeremiasza* znajduje się dużo informacji dotyczących fałszywych proroków. Wypowiedzi Jeremiasza na ten temat stanowiły dla autorów *Ewangelii* inspirację. Dlatego też w Łk 6,23-26 Jezus mówi, że prawdziwi prorocy nie cieszyli się poważaniem i autorytetem, zaś fałszywi mogli liczyć na przychyłność ludu. Podobnie w Mt 7,22 Jezus zapewnia, że prorocy nieusta-

21. Por. T. Longman, *Jeremiah, Lamentations – New International Biblical Commentary*, Peabody 2008, s. 4.

22. Por. L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. J. Kudasiewicz, L. Stachowiak, Lublin 1997, s. 11.

23. Por. Z. Żywica, *Prorok Jeremiasz i Ewangelista Mateusz świadkami wiary zagrożonej anihilacją*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 7/3 (2014), s. 79.

nowieni z woli Boga, i mimo to głoszący w Jego imię, nie osiągną Królestwa Niebieskiego²⁴.

Św. Paweł w swoich listach zaadresowanych do poszczególnych wspólnot chrześcijańskich rzadko, bo tylko w dwóch miejscach (1 Kor 1,31; 2 Kor 10,17) nawiązuje do *Księgi Jeremiasza*. Ponadto w 2 Kor 6,8 znajduje się aluzja do relacji między Bogiem, a Narodem Wybranym.

W Hbr zaś zawarty jest fragment Jr 31,31-34 mówiący o Nowym Przymierzu. Ponieważ ma on decydujące znaczenie dla teologii nowotestamentalnej, został zacytowany w całości (Hbr 8,8-12). Do zagadnienia Wizji Nowego Przymierza odnoszą się jeszcze inne fragmenty NT: Łk 22,20, 1 Kor 11,25 oraz 2 Kor 3,6²⁵.

3. Ważniejsze tematy teologiczne *Księgi Jeremiasza*

Szczególnie ważnym obiektem rozważań teologicznych *Księgi Jeremiasza* jest człowiek i jego stosunek względem Boga. Prorok, podejmując wcześniejsze idee swoich poprzedników: Izajasza, Ozeasza, Amosa, stara się ukazać je w sposób wyjątkowy. Jego osobista relacja ze Stwórcą nie stanowi zwykłej powinności religijnej. Nie jest oparta na emocjach, lecz na głębokiej świadomości mocy i nadziei płynącej z przymierza zawartego między Bogiem, a Narodem Wybranym²⁶. Treść księgi nie stanowi ściśle usystematyzowanego traktatu dogmatycznego. Prowadzi natomiast do ukazania prawdziwego oblicza Wszechmogącego Boga pełnego miłości i miłosierdzia względem Narodu Wybranego. Ten jednak, mimo swojej niewierności i nędzy duchowej, pozostaje głuchy na wezwanie do nawrócenia²⁷.

Stosunek człowieka wobec Boga

Pierwszy temat teologiczny *Księgi Jeremiasza* stanowi odniesienie człowieka do Boga. Stwórca jest niezależny w swoich działaniach od stworzenia. Nie postępuje przy tym wbrew jego naturze, lecz daje każdemu możliwość wyboru. Człowiek jednak nie chce przyjmować wyroków Opatrzności Bożej bez uzyskania od Boga przekonującej argumentacji. Wówczas zostaje zainicjowany dialog, który pozwala człowiekowi zrozumieć Boże nakazy. Dzięki takiej relacji człowiek może

24. Por. B. Bozak, *Księga Jeremiasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W. R. Farmer, tł. W. Bernard, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 905.

25. Por. G. Witaszek, *Moc słowa prorockiego*, s. 162.

26. Por. A. Banaszek, *Prorocy przedwygnaniowi*, s. 119.

27. Por. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, s. 207.

zwrócić się do Boga jak do Ojca (Jr 34,19;31,9,20) i przedstawić Stwórcy wszystkie nurtujące go pytania²⁸. W kontakcie ze stworzeniem Bóg ukazuje swoją potęgę, z którą nikt nie może się mierzyć. Opiekuje się wszystkimi bytami i całą naturą. Przenika najbardziej ukryte myśli człowieka, bowiem „bada nerki i serce” (Jr 11, 20;12,3;17,10). Wszystkie działania osób ludzkich podlegać będą sprawiedliwemu osądowi Pana. Nagrodą za dobre czyny będzie łaska i pomyślność, natomiast na ludzi czyniących zło spadnie kara²⁹. Prawdziwa mądrość człowieka polega na poznaniu swego Stwórcy, a więc prowadzeniu życia zgodnego z jego nakazami i pouczeniami. Jeremiasz wzywa wszystkich do przyjęcia niezawodnej miłości. Pragnie, aby na Ziemi panowała sprawiedliwość i praworządność³⁰. Tradycja jahwistyczna podaje zatem, że osobista relacja z Bogiem jest kwestią, o którą każdy Izraelita musi się indywidualnie zatroszczyć. Izraelici współtworzyli bowiem duchową wspólnotę, w której każdy brał odpowiedzialność za swoje postępowanie i jego konsekwencje w życiu całej społeczności³¹. Bóg Jahwe jest w ST postrzegany jako ten, który tworzy jedną rodzinę ze wszystkimi ludźmi, a szczególnie ze swoim narodem wybranym – Izraelem. Obrazy Boga przedstawiające go jako dobrego ojca i męża (Oblubieńca) były dawniej interpretowane jako źródło umocnienia i pocieszenia. W obecnych czasach ujęcie Stwórcy w kategoriach ojcowskich i oblubieńczych rozumiane jest nieco inaczej³².

Nauka proroka o grzechu

Kolejnym ważnym tematem teologicznym jest grzech, który został w *Księdze Jeremiasza* ukazany jako zło wynikające z nieprzestrzegania praw i norm postępowania względem Boga i drugiego człowieka. Prorok piętnuje różnego rodzaju grzechy nie tylko poszczególnych warstw społecznych, ale również pojedynczych jednostek. Przykładem tego jest świadome odrzucenie Boga i zwracanie się ku fałszywym bożkom, co równoznaczne jest bałwochwalstwu (Jr 1,16;2,13-19;16,11-12). Inną formą odstępstwa godzącego w miłość Boga jest kultywowanie niepowściągliwości seksualnej, a także popełnianie rabunków, wypowiadanie kłamstw, dopuszczanie się oszustw oraz składanie fałszywej przysięgi (Jr 5,1-15;7,9;8,10;14,13). Do grzechów tych dochodzi szerzej pojęta niesprawiedliwość społeczna oraz wyzysk

28. Por. S. Gądecki, *Jeremiasz*, s. 150-151.

29. Por. L. Stachowiak, *Prorocy Więksi: Jeremiasz*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990, s. 288.

30. Por. E. W. Nicholson, *The Cambridge Bible Commentary on the New English Bible Jeremiah* 1-25, Cambridge 1973, s. 17.

31. Por. M. Gołębiowski, *Dni kłęski (Księga Jeremiasza)*, s. 208.

32. Por. M. E. Mills, *Images of God in the Old Testament*, London 1998, s. 81.

bezbронnych i potrzebujących (Jr 5,28;21,12;22,3.13-17)³³ Jeremiasz zwraca uwagę, że ludzi cechuje „zatwardziałość serc – *sz^erirutleb*” (Jr 3,17), w związku z czym ciągle upadają i deprawują boże przykazania. Niezbędna jest całkowita zmiana postępowania, a także chęć ukierunkowania się na wolę Boga. Prorok pokłada nadzieję w miłosierdziu oraz sprawiedliwości Boga. Jest silnie przekonany, że kara może być gwarancją odnowy pierwotnej wierności wobec Boga³⁴. Możliwość powrotu jest realna dzięki nawróceniu, ale wymaga to prawdziwego pojednania się z Bogiem i współpracy z Jego łaską poprzez podążanie drogą wierności i posłuszeństwa. Jednak wszelkie działania Izraela nie przynoszą pozytywnych rezultatów, gdyż naród ten w dalszym ciągu pragnie rokoszować się ziemskimi przyjemnościami i pograża się w grzechach³⁵. Okazuje się, że lud Izraela nie tylko wyrzekł się miłości i pragnienia postępowania w świetle bożych przykazań, lecz jest ze swej natury niezdolny do przyjęcia miłości Boga Jahwe i poddania się mu. Zdaniem proroka źródłem buntu Izraela jest wrodzona niegodziwość serca³⁶.

Stosunek do kultu i Świątyni

W teologii Jeremiasza warto zwrócić uwagę na stosunek proroka do Świątyni i kultu. Na podstawie jego wypowiedzi w Jr 7,22 można stwierdzić, że sługa Boga z niechęcią odnosi się do praktykowania zewnętrznych form religii. Fałszywa pobożność nie przynosi żadnego pożytku, jeśli nie jest prawdziwą (związaną z kultem) manifestacją żywej wiary wyrażającej się w postawie życia³⁷. Skierowane do ludu przemówienia proroka miały uświadomić wszystkim Izraelitom, że sprawowanie kultu religijnego i posiadanie świątyni bynajmniej nie uchroni narodu od wszelkiego rodzaju niebezpieczeństw będących przejawem sprawiedliwości Boga. Jeremiasz potępił tendencję do nadmiernego koncentrowania się na przepisach i zewnętrznych formach religijnych, ponieważ nie były one środkami pogłębiania osobistej relacji ze Stwórcą. W błędnym patrzeniu na rzeczywistość naród wybrany był utwierdzany przez fałszywych proroków, którzy zapowiadali dobrodziejstwo i bezpieczeństwo. W ten sposób sparaliżowali, uspili sumienie ludu izraelskiego, utrudniając starania Jeremiasza, który pragnął skłonić naród wybrany do przyznania się do popełnionych występków i podjęcia radykalnego

33. Por. J. Paściak, *Księga proroków. Jeremiasz – Ezechiel – Daniel i prorocy mniejsi. Wstęp szczegółowy i egzegeza wybranych urywków*, t. II, Kraków 1985, s. 8-9.

34. Por. A. Banaszek, *Prorocy przedwygnaniowi*, s. 122.

35. Por. R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, s. 68.

36. Por. E. W. Nicholson, *The Cambridge Bible Commentary on the New English Bible Jeremiah* 1-25, s. 17.

37. Por. M. Gołębiowski, *Dni klęski (Księga Jeremiasza)*, s. 208.

nawrócenia poprzez czynienie pokuty i zmianę obyczajów. Zewnętrzna praktyka składania ofiar ani nawet modlitwa nie stanowią ratunku dla człowieka, który nie pragnie zmienić się wewnętrznie³⁸. To nieetyczne połączenie poprawności zewnętrznej i skrywanej w sercu grzeszności stało się przyczyną odstępstwa od Jahwe³⁹. Centrum życia każdego Izraelity stanowiła Świątynia, która miała być ośrodkiem propagowania sprawiedliwości. Tymczasem stała się ona siedliskiem obłudnych praktyk dokonywanych przez ludzi niepragnących nawrócenia. Wystąpienie przeciwko niewłaściwej postawie instytucji religijnych spowodowało na Jeremiasza lawinę oszczerstw. Prorok został napiętnowany jako przeciwnik kultu i Świątyni⁴⁰. Jeremiasz nie był jednak wrogiem zewnętrznych przejawów religijności. Napominał bowiem, że Bóg jako byt transcendentálny nie może być tylko czczony za pomocą przedmiotów lub czynności zewnętrznych. Brak koncentracji na istocie kultu polegającego na uwielbieniu Jahwe powoduje, że prawdziwa wartość sacrum zostaje przysłonięta⁴¹. Kult przemienia się wówczas w bezowocną i powierzchowną rutynę.

Metafora małżeństwa

Kolejnym tematem teologicznym podjętym w *Księdze Jeremiasza* jest miłość Oblubienica-Boga do Oblubienicy-Izraela. Na kartach księgi widać wyraźnie, że relacja między Izraelem, a Bogiem nie stanowiła przykładu idealnego małżeństwa. Nieskazitelnosc postępowania kobiety w związku małżeńskim była uważana za jej podstawową powinność wobec męża⁴². Jeżeli mężczyzna był zawiedziony postępowaniem swojej współmałżonki, miał możliwość rozstania się z nią. Według obowiązującego prawodawstwa izraelskiego (Pwt 24,1-4, Jr 3,8) dokonywało się to poprzez wręczenie tzw. listu rozwodowego określanego przez Żydów mianem *get*. List ten gwarantował kobiecie pewną ochronę prawną w postaci wolności do wstąpienia w nowy związek małżeński. Ponadto kobieta miała prawo do odzyskania posagu, który wniosła przy zawarciu małżeństwa, ale nie mogła już nigdy powrócić do swojego pierwszego męża, bowiem zostałaby wówczas napiętnowana jako nieczysta. Taka forma nieczystości budziła obrzydzenie Boga. Żydowski małżonek był zobowiązany do oddalenia kobiety, która okazała się nielojalna, dopuszczając się czynów cudzołożnych. Jeżeli popełniony czyn został udowod-

38. Por. E. Zawiszeński, *Księgi proroków*, Pelplin 1998, s. 150-151.

39. Por. A. Banaszek, *Prorocy przedwygnaniowi*, s. 121.

40. Por. S. Gądecki, *Jeremiasz*, s. 151.

41. Por. J. A. Thompson, *The Book of Jeremiah*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1980, s. 67.

42. Por. W. Chrostowski, *Prorok wobec dziejów*, Warszawa 1991, s. 74.

niony i potwierdzony przez naocznych świadków, to grzesznica mogła zostać poddana karze śmierci⁴³. Pozycja społeczna kobiety w kulturze Bliskiego Wschodu jest przykładem pozbawienia prawa do wolności słowa i swobód obywatelskich. Kobieta, która ze swojej natury posiada taką samą jak mężczyzna godność osoby ludzkiej była wykorzystywana jako karta przetargowa w procesie transakcji rynkowych. Jej wartość była porównywalna z wartością zwierząt hodowlanych. Na Bliskim Wschodzie istniały zatem ogromne dysproporcje pomiędzy mężczyzną i kobietą, które niszczyły równość płci w logice stworzenia⁴⁴.

Naród Wybrany nie podążał drogą zawartego Przymierza, lecz zachowywał się jak niewierna kobieta zdradzająca swego męża, oddająca się obcym kochankom – Baalom, i tym samym odrzucająca miłość Oblubieńca. By ukarać to wiarołomstwo, Bóg zrywa relacje z Narodem Wybranym, nie bacząc na przepisy prawa. Jednak okazując następnie zmiłowanie nad swoim ludem, Bóg Jahwe objawia swoją miłość – *chesed*. Pokazuje, że jest w stanie przebaczyć wszystkie, nawet najgorsze, wykroczenia i akty nieposłuszeństwa, których dopuściła się jego Oblubienica-Izrael⁴⁵. Sprawiedliwość i wynikającą z niej konieczność wymierzenia zasłużonej kary zostaje przekroczona przez niepojęte miłosierdzie Boga Jahwe, gdyż „tam, gdzie rozpowszechnił się grzech, tam pojawiła się jeszcze obfitsza łaska”⁴⁶.

Nowe Przymierze

Punktem kulminacyjnym *Księgi Jeremiasza* jest prorocтво o Nowym Przymierzu. Przymierze zawarte na Górze Synaj było gwarancją miłosnego stosunku Boga do narodu wybranego. Jednak posługa prorocka Jeremiasza zbiegła się w czasie z momentem całkowitego odejścia od zawartego przymierza.

Reforma Jozjasza, choć była zwiastunem odnowy moralnej, nie przyniosła ostatecznie upragnionego odrodzenia duchowego. Naród uwikłany w sidła idolatrii, formalizmu religijnego i degeneracji moralnej nie pragnął zmienić swojego zachowania. Jego niesubordynacja poskutkowała ostatecznie złamaniem przymierza. Bóg jednak zawsze dochowuje wierności i przysięgi względem Narodu

43. Por. S. Szymik, *Małżeństwo i rodzina w Biblii*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 220.

44. Por. T. Jelonek, *Małżeństwo i rodzina w Piśmie Świętym*, Kraków 2007, s. 48-49.

45. Por. R. Rumianek, *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, s. 69-70.

46. W niniejszej pracy cytaty biblijne za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem (*Pismo Święte* Edycja Świętego Pawła), Częstochowa 2009; *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Biblia Tysiąclecia, Poznań 2003.

Wybranego⁴⁷. Postanowienia zanotowane w porozumieniu już dawno straciły swoją wartość, dlatego prorok wie, że naród nie jest w stanie egzystować według Starego Przymierza. Ratunkiem może okazać się tylko i wyłącznie Nowe Przymierze, które będzie w inny sposób zobowiązywało ludzi do pełnienia woli Bożej. Wola Boża zostanie mianowicie wpisana w serce każdego człowieka. Nie będzie obowiązywał podział na posłuszeństwo zewnętrzne i wewnętrzne, jak to miało miejsce w starym pakcie. To właśnie wola Boża przenikająca serce rodzi pragnienie spotkania z Panem (Por. Jr 24,7;32,37-39)⁴⁸. Nowe przymierze będzie miało wymiar o wiele bardziej duchowy niż cielesny, chociaż oczywiście w dalszym ciągu będzie wymagało zachowywania kultu Bożego i panującego prawa, które zostanie zakotwiczone w sercu każdego człowieka, a więc w jego umyśle i woli⁴⁹. Nowe Przymierze będzie dotyczyło nowego typu relacji Izraela z Bogiem Jahwe. W ten sposób będzie zobowiązywało do prowadzenia życia polegającego na pogłębianiu osobistej relacji z Bogiem⁵⁰. Miłosierny Bóg, który jest prawodawcą Nowego Przymierza, sam dokona oczyszczenia ludzkich serc, nie pozostawiając na nich jakiegokolwiek cienia grzechu. Wszyscy zostaną uzdolnieni do przyjęcia bezwarunkowego daru, jakim jest łaska Boża dająca zbawienie wieczne. Naród Wybrany powróci do Boga, zyskując odpuszczenie grzechów, a także odzyskując utracone synostwo Boże (Por. Rz 8,15; Gal 4,5; Ef 1,5)⁵¹. Owocem przyjęcia Nowego Przymierza będzie usunięcie nieopanowanej predyspozycji do zła oraz wyrobienie w człowieku zdolności do podporządkowania swojego życia Bogu. Nowe Przymierze będzie zaczynem odnowienia narodu i umocnienia więzi łączących ludzi i Boga⁵². Zagadnienie wizji Nowego Przymierza będzie inspiracją dla pozostałych proroków. Ezechiel uczyni tą ideę głównym tematem swojej przepowiedni. Deutero- i Trito-Izajasz oraz Daniel również będą w swoich traktatach teologicznych podejmowali tę tematykę. Motyw Nowego Przymierza będzie występował ponadto w psalmach wygnaniowych i powygnaniowych⁵³.

47. Por. T. Jelonek, *Prorocy Starego Testamentu*, s. 209.

48. Por. G. Witaszek, *Moc słowa prorockiego*, s. 159-160.

49. Por. J. Paściak, *Księga proroków*, s. 29.

50. Por. M. Rosik, *Czy nowe różni się od dawnego? O Jeremiaszowej zapowiedzi nowego przymierza raz jeszcze (Jr 31, 31-34)*, w: *Dobrze jest dziękować Panu (Ps 92,2). Księga Jubileuszowa dla Księdza Profesora Waldemara Chrostowskiego w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Kręciłło, B. Strzałkowska, Warszawa 2021, s. 554.

51. Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, s. 207.

52. Por. A. Banaszek, *Prorocy przedwygnaniowi*, s. 125.

53. Por. S. Gądecki, *Jeremiasz*, s. 152.

Idea mesjanizmu

Następnym tematem teologicznym jest mesjanizm. W *Księdze Jeremiasza* w Jr 23,5 odnajdujemy fragment zawierający wyrażoną w bardzo wzniosły sposób zapowiedź ukazania się przyszłego króla. Jego zapowiedź brzmi: „Oto nadejdą dni” (Jr 30,3;31,27.31;33,14). W związku z nadejściem tego niezwykle króla Bóg dokona odbudowy całego narodu wybranego. Król pochodzący z rodu Dawida będzie odznaczał się wieloma dobrymi cechami, które są niezbędne dla moralnego władcy. Mądrość – *hokmah* i sprawiedliwość – *miszpah* staną się podstawą zapewnienia bezpieczeństwa, równości, dostatku w całym narodzie⁵⁴. Sprawiedliwość Boża jest szczególnym przymiotem Boga Jahwe. Świadczy o tym, że jest On uczciwym i niezawodnym sędzią, który na mocy przymierza zawsze staje po stronie swojego ludu, uwalniając Izraela od złowrogich nieprzyjaciół, których z kolei surowo karze. Dlatego właśnie w okresie niewoli babilońskiej sprawiedliwość Boga wiązała się dla narodu wybranego z nadzieją na lepsze czasy⁵⁵. Sprawiedliwość – *sedaqah* jest interpretowana jako przestrzeganie obowiązującego prawa i wypełnianie woli Bożej. Odnosi się do konkretnej osoby, która obejmie władzę nie tylko w Izraelu, ale również nad całym światem⁵⁶. Przepowiednia mówiąca o bezpośrednim mesjanizmie królewskim zostanie spełniona w osobie Jezusa z Nazaretu. W mentalności Jeremiasza myślenie o nadejściu idealnego władcy miało niewątpliwie zabarwienie polityczne. Władca z dynastii Dawida miał być upragnionym wyzwolicielem uciśnionego narodu. Według Jeremiasza, nacja izraelska miała sobie uświadomić pod wpływem nowych rządów, że ich odkupienie jest zależne tylko i wyłącznie od Boga Jahwe⁵⁷. Prorok pozostawił fragmentaryczne ślady zapowiedzi odnoszących się do Mesjasza. Katolicka egzegeza oprócz „odrośli sprawiedliwej” identyfikuje w *Księdze Jeremiasza* kilka innych prorocstw o charakterze mesjańskim (Jr 30,9;31,31-34;32,40;33,14-26)⁵⁸.

Bibliografia

Banaszek A., *Prorocy przedwygnaniowi, Zarys teologii Starego Testamentu*, Skrypt 3, Warszawa 2003.

54. Por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, s. 210-214.

55. Por. J. Ziesler, *Sprawiedliwość*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, Warszawa 1996, s. 715.

56. Por. U. Szwarz, *Kiedy wypełnią się dni...*. *Analiza egzegetyczna – teologiczna* 2 Sm 7,12; Jr 23,5; Iz 11,3-4, w: „Roczniki Teologiczne”, 47/1 (2001), s. 32.

57. Por. S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, s. 319.

58. Por. J. Paściak, *Księga proroków*, s. 9.

- Bozak B., *Księga Jeremiasza*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego. Komentarz katolicki i ekumeniczny na XXI wiek*, red. W. R. Farmer, tł. W. Bernard, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa 2000.
- Brzegowy T., *Prorocy Izraela*, t. I, Tarnów 1999.
- Carrol R. P., *Jeremiah. A commentary*, London 1996.
- Couturier G. P., *Księga Jeremiasza*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy, red. nauk. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa 2001.
- Gądecki S., *Jeremiasz*, w: *Wstęp do ksiąg prorockich Starego Testamentu*, Gniezno 1993.
- Gołębiewski M., *Dni klęski (Księga Jeremiasza)*, w: *Wielki świat starotestamentalnych proroków*, red. T. Brzegowy, J. Frankowski, M. Gołębiewski, t. 4, Warszawa 2001.
- Jelonek T., *Małżeństwo i rodzina w Piśmie Świętym*, Kraków 2007.
- Jelonek T., *Prorocy Starego Testamentu*, Kraków 2007.
- Longman T., *Jeremiah, Lamentations – New International Biblical Commentary*, Peabody 2008.
- Lemański J., *Niech przyjdzie do mnie, a dowie się, że prorok w Izraelu (2 Krl 5, 8 b), Wprowadzenie do profetyzmu starotestamentalnego*, t. I. *Profetyzm przedklasyczny. Prorocy więksi*, numer 28. *Studia i Rozprawy*, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2011.
- Mills M. E., *Images of God in the Old Testament*, London 1998.
- Nicholson E. W., *The Cambridge Bible Commentary on the New English Bible Jeremiah 1-25*, Cambridge 1973.
- Paściak J., *Księga proroków. Jeremiasz – Ezechiel – Daniel i prorocy mniejsi. Wstęp szczegółowy i egzegza wybranych urywków*, t. 2, Kraków 1985.
- Peter M., *Zanim otworzysz Biblię*, Poznań 1998.
- Rosik M., *Czy nowe różni się od dawnego? O Jeremiaszowej zapowiedzi nowego przymierza raz jeszcze (Jr 31,31-34)*, w: *Dobrze jest dziękować Panu (Ps 92,2). Księga Jubileuszowa dla Księdza Profesora Waldemara Chrostowskiego w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Kręciło, B. Strzałkowska, Warszawa 2021, s. 552-567.
- Rumianek R., *Prorocy okresu niewoli babilońskiej*, Warszawa 2004.
- Schreiner J., *Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung. Jeremiah 1-25,14*, Würzburg 1981.
- Stachowiak L., *Księga Jeremiasza, Pismo Święte Starego Testamentu*, t. X, Poznań 1967.
- Stachowiak L., *Prorocy Więksi: Jeremiasz*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990.
- Stachowiak L., *Księga Jeremiasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, red. J. Kudasiewicz, L. Stachowiak, Lublin 1997.

- Stuhlmüller C., *The books of Jeremiah and Baruch*, w: *Old testament reading guide*, red. W. G. Heidt, C. Stuhlmüller, K. Sullivan, B. M. Ahern, t. 17, Collegeville 1970.
- Synowiec S., *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, wydanie trzecie poprawione i rozszerzone.
- Thompson J. A., *The Book of Jeremiah*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1980.
- Szwarc U., „Kiedy wypełnią się dni...” *Analiza egzegetyczna – teologiczna* 2 Sm 7,12; Jr 23,5; Iz 11,3-4, „Roczniki Teologiczne”, 48/1 (2001), s. 27-36.
- Szymik S., *Małżeństwo i rodzina w Biblii*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997.
- Witaszek G., *Moc słowa prorockiego, Przewodnik po literaturze prorockiej Starego Testamentu*, Lublin 1995.
- Zawiszewski E., *Księgi proroków*, Pelplin 1998.
- Ziesler J., *Sprawiedliwość*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. M. Metzger, M. D. Coogan, Warszawa 1996.
- Żywica Z., *Prorok Jeremiasz i Ewangelista Mateusz świadkami wiary zagrożonej anihilacją*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 7/3 (2014), s. 73-87.

Streszczenie

W artykule przeanalizowano strukturę, miejsce i znaczenie tematów teologicznych w *Księdze Jeremiasza*. Tekst ukazuje skomplikowaną kompozycję księgi, na którą składają się warstwy liryczne oraz prozatorskie, a także proroctwa, elementy biograficzne, jak również liczne konteksty deuteronomistycznych. Szczególną uwagę autor poświęcił teologicznej głębi znamiennej dla myśli proroka Jeremiasza, a więc takim tematom jak: relacja człowieka z Bogiem, kult, grzech, Nowe Przymierze oraz mesjanizm.

Jeśli chodzi o strukturę *Księgi Jeremiasza*, trzeba zaznaczyć, że zawiera ona różne gatunki tekstowe: proroctwa o charakterze poetyckim (źródło A), narracje biograficzne (źródło B), oraz kazania deuteronomistyczne (źródło C). Różni badacze (L. Stachowiak, J. Lemański, G. Witaszek) proponują rozmaite podziały strukturalne. W większość ich analiz uwidacznia się głęboka zależność między biografią proroka, a jego misją.

W kwestii miejsca, które księga zajmuje na tle całej Biblii oraz jej znaczenia dla NT, należy odnotować, iż zdecydowanie wyróżnia się pośród prorockich tekstów ST. Zaś w NT pojawiają się nieliczne, lecz znaczące odniesienia do Jeremiasza (głównie w Mt, Łk, Hbr). Dodajmy, że bardzo istotny cytat z: Jr 31,31-34 dotyczący Nowego Przymierza, został przywołany w Hbr 8,8-12. Jeremiaszowe

bogactwo teologiczne jest naprawdę zdumiewające, między innymi w kontekście zapowiedzi mesjańskich, które mogłyby zostać z powodzeniem przywoływane np. w listach apostoelskich.

Wreszcie warto zwrócić uwagę na konkretne tematy teologiczne wpisane w analizowaną księgę. Są nimi: Relacja człowieka z Bogiem Jahwe (która ma być osobista, dialogiczna, oparta na przymierzu i zaufaniu); grzech wynikający z odstępstwa od Bożych norm (prorok piętnuje bałwochwalstwo, niesprawiedliwość i formalizm religijny); kult i świątynia (Jeremiasz krytykuje rytuały nie owocujące przemianą serca); metafora małżeństwa (Bóg jako Oblubieniec, Izrael jako niewierna żona – obraz niewierności i nadziei na przebaczenie); Nowe Przymierze (zapowiedź odnowienia relacji Boga z człowiekiem przez prawo wpisane w głębię serca, zapowiedź mesjańska); mesjanizm (prorocza wizja sprawiedliwego króla z rodu Dawida, która potem ziści się w Jezusie z Nazaretu).

Słowa kluczowe: Jeremiasz, nawrócenie, grzech, kult, świątynia, metafora małżeństwa, Nowe Przymierze, mesjanizm.

THE STRUCTURE, DISTRIBUTION, AND THEOLOGICAL SIGNIFICANCE OF THEMES IN THE BOOK OF JEREMIAH

Summary

This paper has analysed the structure, place and significance of theological themes in the Book of Jeremiah. The text reveals the complex composition of the book, which consists of layers of lyrical and prose layers, as well as prophecies, biographical elements, and numerous Deuteronomistic contexts. The author paid particular attention to the theological depth characteristic of the thought of the prophet Jeremiah, i.e. topics such as man's relationship with God, worship, sin, the New Covenant and messianism.

With regard to the structure of the Book of Jeremiah, it should be noted that it contains various textual genres: poetic prophecies (source A), biographical narratives (source B), and deuteronomistic sermons (source C). Various scholars (L. Stachowiak, J. Lemański, G. Witaszek) propose various structural divisions. What becomes apparent in most of their analyses is the deep relationship between the prophet's biography and his mission.

With regard to the place the book occupies in the context of the whole Bible and its significance for the NT, it should be noted that it definitely stands out among the prophetic texts of the ST. In contrast, in the NT there are few but significant references to Jeremiah (mainly in Mt, Lk, Heb). Let us add that a very

significant quotation from: Jer 31:31-34 concerning the New Covenant, is referred to in Heb 8:8-12.

Finally, it is worth noting the specific theological themes embedded in the analysed book. These are: Man's relationship with Yahweh God (which is to be personal, dialogical, based on covenant and trust); sin resulting from deviation from God's norms (the prophet stigmatises idolatry, injustice and religious formalism); worship and the temple (Jeremiah criticises rituals that do not result in a change of heart); the marriage metaphor (God as the Bridegroom, Israel as unfaithful wife - image of unfaithfulness and hope for forgiveness); The New Covenant (foreshadowing the renewal of God's relationship with man through the law inscribed in the depths of the heart, a messianic announcement); messianism (the prophetic vision of a righteous king from the line of David, which would later be realised in Jesus of Nazareth).

Keywords: Jeremiah, conversion, sin, worship, temple, marriage metaphor, New Covenant, messianism.